

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВА РОБОТА

**для участі у Всеукраїнському конкурсі студентських та наукових робіт
зі спеціальності «Теорія та історія держави і права; історія політичних і
правових учень; філософія права»**

Тема: Філософсько-правовий дискурс права приватної власності: історична ретроспектива

Шифр роботи: «ДИСКУРС ПРАВА»

2017 - 2018 н. р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПРАВО ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН І ЯК ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ	4
1.1. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ.....	4
1.2. ЮРИДИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ.....	6
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНІ ФОРМИ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО ОБҐРУНТУВАННЯ ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ.....	11
2.1. ДИСКУРС ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ В АНТИЧНИЙ І СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ ПЕРІОДИ ТА В ЕПОХУ ВІДРОДЖЕННЯ.....	11
2.2. ПРАВО ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОМУ ДИСКУРСІ НОВОГО ЧАСУ ТА ПРОСВІТНИЦТВА.....	16
2.3. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ОЦІНКА ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ У НОВІТНІЙ ЧАС.....	21
ВИСНОВКИ.....	26
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	28

ВСТУП

Сьогодні кожна людина має певний перелік прав, які є гарантованими основним законом держави – Конституцією, що стала фундаментом для всієї ієрархії українського законодавства. У переліку найголовніших прав знаходиться й право на власність (ст. 41 Конституції України) [1], і це не випадковість. Даний інститут, безумовно, має величезне значення як і для суспільства в цілому, для держави, так і для кожного окремого індивіда. Суспільство не може існувати без відносин, які б визначали його економічну структуру, ідеологічне, моральне та політичне обличчя, тобто без відносин власності. З іншого боку, відносини власності породжують потребу їх правового регулювання, що призводить до виникнення права власності у його юридичному вираженні. І нарешті, право власності потребує його ідеологічного, філософсько-правового обґрунтування.

В даній роботі розглядається одна з форм права власності – право приватної власності. Поручується питання, чи воно важливе для життя та самореалізації індивіду, чи має саме економічне значення. Аналізуються філософсько-правові теорії та оцінки права приватної власності таких видатних діячів минулого, як: Арістотель, А. Блаженний, Д. Локк, Т. Гоббс, І. Кант, П. Прудон, Г.В.Ф. Гегель, А. Шопенгауер, Г. Сковорода, Б. Кістяківський тощо. Зрештою, висвітлюється питання «що сьогодні є приватна власність», чим вона відрізняється від власності у минулі часи.

Стосовно актуальності цього питання, то з упевненістю можна сказати, що ця тема буде актуальною якщо не вічно, то досить довгий час. На сьогодні ми маємо великий арсенал знань, щоб визначитись із власною оцінкою щодо цього феномену. Тому метою роботи є висвітлення еволюції філософсько-правових концепцій щодо права приватної власності від давніх до новітніх часів.

РОЗДІЛ 1. ПРАВО ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН І ЯК ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

1.1. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ

Власність – це умова розвитку будь-якої держави. Суспільство не може існувати без відносин, які б визначали його економічну структуру, ідеологічне, моральне та політичне обличчя, тобто без відносин власності. Власність відіграє достатньо значну роль у житті суспільства і тому ніяк не може залишитися поза увагою права. Стосовно самого феномену «власності» ще віддавна існував певний дискурс, протягом століть правознавці та філософи намагались розібратися у сутності цього феномену. Разом із тим поняття «власність» - винахід відносно пізній. В ранніх джерелах європейської юриспруденції це поняття не використовувалось, замість говорили «possedere», що означає «володіння». Тож навіть Арістотель в своїх працях говорив про майно та про володіння, не використовуючи термін «власність» [9]. Що стосується самого поняття «власність» (property) в сучасному значенні, то воно виникло в XVII ст. у період розвитку буржуазних відносин, у часи розквіту товарно-грошових зв'язків у господарстві.

Власність є не річ і не відношення людини до речі, взяте саме по собі. «Власність є відносинами між людьми, але таке, яке проявляється в їх відношенні до речей» [5]. Характеризуючи власність ми не можемо сказати, що нею є якась річ або відношення до неї особи, бо власністю є певні дії, тобто те, яким чином особи досягають привласнення речі та, в свою чергу, породжують відносини, які торкаються інтересів інших людей. Лише коли задля привласнення якоїсь речі особи вступають у певні економічні відносини, тоді ця річ автоматично стає власністю. А вже привласнення говорить про відношення суб'єкта власності до речі, як до належної йому.

Якщо ж говорити про власність як соціальне явище, то зрозуміло, що за допомогою власності особа, а саме її правоздатність наповнюється реальним

змістом. Як і в давні часи так і зараз завдяки власності кожен може реалізувати свої існуючі потреби, інтереси, з'являється більше можливостей саме у власника, який з привласненням речі автоматично наділяється правом на річ, але ж, звісно, не без обов'язків, бо володіти річчю означає нести відповідальність за неї, якого б характеру вона не була. Коротко та ясно це право описує німецький представник Гегель у своїй праці «Філософія права»: «Власність – це втілення волі в речі»[23]. Також з погляду соціології ми можемо говорити, що право приватної власності характеризується масовою взаємодією людей.

Як ми знаємо, основними правами людини є громадянські, політичні та економічні політичні права, стосовно яких в Європі було прийнято безліч правових документів з метою їх закріплення на державному рівні. У 1215 році відбулося найперше нормативне закріплення невід'ємних прав людини у Великій хартії вольностей, яка визначала, що дані права можуть бути протиставлені державі, державній владі, але мають ними охоронятися. Тобто, відтоді права людини стали розглядати, як елементарні передумови гідного людського існування, ця хартія закріпила основні, хоча й елементарні, права людини.

Згодом, Велика хартія вольностей лягла в основу Загальної декларації прав людини (1948 р.) та в міжнародний Білль про права людини (1969 р.). До громадянських прав належать права, викладені у перших вісімнадцяти статтях Загальної декларації прав людини 1948 року. З цієї групи виділяються «права на фізичну цілісність» - право на життя, свободу та особисту недоторканість людини, на судовий захист, на володіння майном (тобто, на власність), на свободу думки, совісті та релігії.

Вище викладене свідчить про те, що принаймні до середини ХХ століття право на приватну власність розглядалося як одне з основоположних та фундаментальних прав особи. Це право поєднували з громадянськими (особистими) правами та приділяли йому достатньо уваги. І сьогодні, не без

втручання вище згаданих документів, право приватної власності визнано на міжнародному рівні як одне з основоположних.

Це пояснюється там, що власність є ресурсом, який забезпечує матеріальне підґрунтя як кожної окремої особи, так і суспільства в цілому. Слід зазначити, що власність проявляється в декількох формах, а саме в Україні виокремлюють державну власність, комунальну власність, приватну власність, а також власність Українського народу.

Загалом наявність різних форм власності є обов'язковою умовою розвитку ринкової економіки, але її основу складає саме приватна власність. Остання передбачає певне відторгнення від інших осіб, що не відносяться до числа власників, права контролю за певними об'єктами – капіталом, землею, доходом, кінцевими товарами тощо. Всі вони тепер стають персоніфікованими і мають конкретних власників. Взаємодія між цими власниками та обмін цими правами на оплатно-еквівалентній основі і складає сутність ринкових відносин. Приватна власність представлена: індивідуальною приватною власністю і груповою (акціонерною, колективною і кооперативною) власністю [3].

«Власність становить економічну основу життя суспільства, будучи показником його добробуту й особистого добробуту громадян, – пише, наприклад, В.П. Ємельянов. – Тому охорона майнових відносин, їх чітке правове регулювання, захист прав власників від будь-якого неправомірного втручання – найважливіше завдання держави» [2, с.3]. Вочевидь, через це власність і посідає (разом з зобов'язанням) центральне місце серед інших правових категорій.

1.2. ЮРИДИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Органи державної влади, в особі держави, за допомогою юридичних норм закріплюють, регламентують і захищають економічні відносини. Завдяки цьому вони перетворюються на правовідносини, що виступають у такій юридичній категорії, як право приватної власності. У суспільстві з державно-правовою

надбудовою економічні відносини власності безпосередньо одержують юридичне закріплення.

Стаття 41 основного закону нашої держави – Конституції України – визначає, що : «Кожен має право володіти, користуватись і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом... Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану» [1].

Право на власність розглядають як міру дозволеної поведінки особи стосовно речі, а також систему правових норм, яка регулює відносини власності. В ст. 316 Цивільного кодексу України вказано поняття права власності, в якому зазначено, що це є правом особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб [4]. Сьогодні діє правило, що ми можемо робити що завгодно стосовно своєї речі, але з чіткою умовою, щоб це не порушувало прав та інтересів інших осіб та держави в цілому.

Власність є найповнішою формою задоволення інтересу в цій речі, бо немає повнішої юридичної форми володіння річчю. Стаючи власником, особа наділяється тріадою правомочностей, що разом, у сукупності характеризує право власності у повному обсязі і розкриває його зміст.

Найголовнішою правомочністю є право володіння, воно означає, що власник у будь-який час може вирішувати долю речі. Володіти річчю означає фактичне панування над нею, можливість мати майно у своєму юридичному чи фізичному віданні. Наприклад, йдучи будь-то на роботу, чи то навчання, ми залишаємо наші речі вдома, але ми знаємо, що маємо на них всі права, вони

перебувають у нашій власності, незалежно від того поруч вони чи ні. Отже, право володіння визначає відносини між людьми, пов'язані з тим, що об'єкт власності повністю належить його власникові і це захищено законодавством.

Правом володіння може бути наділений не лише власник, бо є ще право володіння чужим майном, що характеризується правом особи фактично утримувати річ у стані привласнення, вважаючи її своєю, належною їй, здійснюючи стосовно неї всі правомочності власника, не маючи підстав на законних підставах вважатись ним. Також право володіння на річ може з'явитись у особи на основі укладання договору з власником цієї речі (наприклад, у разі найму або договору позички). Особи, яким передано власником право володіння, здійснюють його не від свого імені, а від імені власника, який передав їм річ на підставі договору. Звідси зрозуміло, що володіння власника від переданого володіння від власника значно відрізняється, адже фактичне володіння, але волевиявлення особи, якій було передане майно, відсутнє. В такому випадку володіння все одно присутня залежність від власника.

Наступною складовою власності є право користування, що говорить про те, що особа має право використовувати об'єкт власності за його функціональним призначенням, завдяки ньому задовольняти особисті потреби, бажання також для отримання вигоди на власний розсуд у будь-якій сфері, не забороненій законодавством. Вона може його використати як для особистих цілей, так і у сфері виробництва матеріальних і нематеріальних благ з метою отримання доходу.

Безсумнівно, що право користування досить тісно пов'язане з правом володіння, бо виходить так, що без можливості володіння, без фактичного панування над річчю, ми не в змозі з об'єкту взяти щось корисне. Законом нам надана можливість, до прикладу, орендувати землю, в такому разі в нас з'являється фактичне володіння над річчю та право її використати у власних цілях. Таким чином, отримані доходи з цієї землі вважаються власністю орендаря.

З вищезазначеного стає зрозумілим, що і право володіння, і право користування можуть, на основі договорів, належати не тільки власнику, а й іншим особам. Слід зауважити, що, здійснюючи свої права, власник обмежений лише законодавством, а ось уже володільці і користувачі за згодою з власником здійснюють надані їм права в залежності від умов, визначених власником, або від призначення самої речі.

Переходимо до останньої складової, а саме права розпорядження. Якщо коротко, то це право надає можливість вирішити долю речі, яка знаходиться у власності. Право розпорядження – це відносини між людьми, пов'язані з тим, що власники можуть у будь-який момент прийняти будь-яке рішення відносно свого майна (об'єктів) (передача в оренду, продаж, обмін, ліквідація тощо), окрім забороненого законодавством [6].

Тобто, згадуючи приклад з орендою, як уже говорилося вище, ми передаємо орендарю право володіння і користування, в чому і обмежуємо свої права, але право розпорядження залишається все-одно за власником, той в будь-який момент може розірвати договір, що позбавить орендаря прав на ту чи іншу річ. Таким чином, власник тимчасово розподіляє свої можливості. А можна взагалі відмовитись від права розпорядження, тобто від власності і всіх його складових, уклавши договір, будь-то купівлі-продажу, чи позики тощо, що назавжди позбавить особу від прав на річ.

Вище сказане не означає, що особа може здійснювати своє право лише в трьох аспектах, взагалі в юридичній науці просто безліч модифікацій здійснення свого права власності, а українським законодавством виділяються лише найголовніші.

Повторюсь, нагадавши, що право приватної власності разом з привілеями, котрі до нього приєднуються, перебувають під захистом держави. «Власність повинна охоронятись, інакше не може існувати свобода», - цей відомий вислів належить другому президенту США та юристу Джону Адамсу. Держава також ніяк не може втручатися в здійснення нами свого права, ставати на заваді в

його використанні, але доти, доки ми використовуємо своє право, не порушуючи закон.

Однозначно, що існують умови, котрі допускають позбавлення і примусове обмеження права власності, адже у законодавстві використовуються терміни «припинення» та «позбавлення» права власності, а також «примусове вилучення» і «примусове відчуження» об'єкта права власності.

Право власності може бути припинене в інших випадках, встановлених законом, так і за самостійним волевиявленням самої особи, яка вважається власником. Припинення права власності стається внаслідок різноманітних юридичних фактів, після чого між власником та об'єктом власності втрачається певний правовий зв'язок. Виходячи з цього, коли особа втрачає власність, це можна назвати примусовим припиненням її державою, тоді право власності виникає у іншої особи, а у разі знищення речі припиняється повністю.

ВИСНОВОК ДО 1-ГО РОЗДІЛУ

З вищевикладеного ми можемо сказати, що право приватної власності як соціально-економічний феномен породжує виникнення певних відносин між людьми, котрі взаємодіють між собою, а також стає підставою для виникнення у особи додаткових прав, можливостей та обов'язків. З юридичної точки зору це право кожної особи, котре задекларовано та передбачено нашим законодавством, і знаходиться під захистом держави. Дослідження відносин права власності дуже важливе для подальшого розвитку цивільного права та для побудови правової держави і громадянського суспільства. Не менш важливим є дослідження ідеологічного, тобто, філософсько-правового базису сучасних правових теорій щодо права приватної власності, адже саме вони закладені у фундамент діючого законодавства.

РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНІ ФОРМИ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО ОБҐРУНТУВАННЯ ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ.

2.1. ДИСКУРС ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ В АНТИЧНИЙ І СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ ПЕРІОДИ ТА В ЕПОХУ ВІДРОДЖЕННЯ

Як і саме право приватної власності, що пройшло досить великий шлях розвитку, філософсько-правовий дискурс права власності сягає своїм корінням у сиву давнину. Багато вчених та філософів цікавилися цим питанням, досліджували його з усіх можливих сторін, враховуючи попередні дослідження, додавали щось нове, або погоджувались з попередньою думкою та підтверджували її.

Досліджуючи давні періоди нашої історії, дізнаючись, як тоді жили люди, сучасна людина буває шокована. Сьогодні ми наділені безліччю прав на законодавчому рівні, в тому числі і правом власності, а колись люди самі були власністю і не мали взагалі прав на гідне життя. Але все ж таки, як стверджується у всіх книгах з історії – рабовласництво є невід'ємною ланкою в розвитку людської цивілізації. Зі збільшенням виробництва у всіх тодішніх галузях з'явилася потреба в залученні до роботи більше робочих рук, що потягнуло за собою появу рабоволодіння. Що й стало поштовхом для розвитку, так як більшість населення займалися фізичною працею, а інші отримали змогу займатися більш розумовою працею з метою надалі пізнавати світ, вносити в нього щось нове. Тож перші філософсько-правові концепції щодо права приватної власності спираються саме на рабовласницьке бачення світу.

Один з найвидатніших давньогрецьких філософів Арістотель (384–322 рр. до н. е.) відносив власність до категорії влади. Мислитель говорив, що матеріальні блага і раби «за своєю природою можуть належати іншим людям», тобто виступати предметом володіння. Він був переконаний, що «одним за природою належить панувати, а іншим – коритися»[8, с. 19-22]. Відтак власність за Арістотелем – це влада власника над об'єктом власності, яка здобута ним на основі природних переваг. Великий мислитель у контексті

власності розглядає такі властивості людини як честь і безчестя, величність і приниженість, розглядаючи власність як показник «величі душі», пов'язаної з «мудрістю». Він визначав, що власністю та майном краще всіх користується той, кому притаманні добрі чесноти, насамперед щедрість. Вчений засуджує тих, хто скаржиться на долю, яка начебто обділяє майном і багатством найменш гідних. Одночасно визначаючи, що для володіння власністю необхідно докладати багато зусиль та старання.

Дивлячись на сьогоднішню ситуацію, в нашому сучасному світі, не можна не зазначити, що люди, звісно, не є соціальними рабами, але тисячі з них дозволяють амбіціям заганяти себе в рабство боргової ями. Примусове рабство змінилося новою і більш досконалою формою нової індустріальної залежності. Кожна здорова людина змушена виконувати хоча б такий обсяг роботи, який необхідний для самозабезпечення.

Сенека (4–65 рр. н. е.), який є видатним представником давньоримської стоїчної філософії, визначає своє ставлення до власності як презирство до неї, а також до грошей та багатства. Він виховується постійними розмовами про багатство душі, а також про зменшення своїх бажань: «Хто хоче менше, той менше потребує»[9, с. 25]. Не слава, багатство, власність, гроші, а «дух» та «душа». Саме вони переконують людину в аморальності матеріальних спокус. «Гроші нікого не зробили багатими, – писав Сенека, – навпаки, кожного вони роблять ще більш жадібним до грошей»[10, с. 248]. Наполягав на тому, що саме благо, насамперед, не в багатстві, не в грошах і не у великій власності чи землі. Особисте благо полягає у виправленні й очищенні душі, яка в суперництві з богами піднялася б вище від людських мрій, вбачаючи все для себе, тільки в собі самій.

«Ти – розумна істота! Що ж є твоє благо? Досконалий розум! Вважай себе благим тоді, коли сам станеш джерелом усіх своїх радощів». Щастя і благо прийдуть до людини тоді, коли не власність, а духовна свобода стане її головним багатством [10, с. 264].

У більш пізні часи суспільна думка Середньовічної Європи формувалася під впливом теологічної філософської концепції, яка ґрунтувалася на ідеї рівності усіх людей перед Богом, і в якій власність визначалася як божий дар. Для філософів середньовіччя саме Біблія займала досить авторитетне місце, крім того, вони опиралися на її тексти та визнавали їх, а як вказано в самій Біблії, що вже на шостий день створення світу люди були наділені правом володіти всіма благами землі:

«І сказав їм Бог: плодіться і розмножуйтеся, і наповняйте землю, і володійте нею, і пануйте над морською рибою, і над птаством небесним, і над кожним плазуючим живим на землі»[11, с. 271]. Згідно з цим зрозуміло, що з самого створення світу і появи людства кожна людина отримала природне право, право панувати над об'єктами матеріального світу. Водночас праведним вважався такий образ життя, за якого людина увесь свій час присвячувала виконанню обов'язків, усвідомлюючи те, що земні блага були довірені людині Богом. Тобто у період Середньовіччя людина являла собою не стільки господаря (власника), скільки управителя своєї власності.

Відомий релігійний мислитель Середньовіччя Августин Блаженний (354–430 рр.) у своїх працях визначає таку непорушну апостольську заповідь, як «обов'язок годуватись фізичною працею». Що стосується приватної власності, то вона трактувалася як причина та передумова сварок, ворожнечі та розбрату між людьми[12]. На його думку, матеріальний добробут, власність, гроші випадають людям не за їхні особисті заслуги і не за їхні достоїнства. Власність, майно та добробут, за Августином Блаженным, є зовсім незрозумілим для людського розуму рішенням божественного промислу. Саме тому прагнення до прирівнення багатства та бідності є неможливим та безглуздим, адже нерівність не зникне аж до кінця земного життя.

Найвідоміший теолог середньовіччя Тома Аквінський (1225-1274) говорить про законність існування приватної власності як фундаменту встановленого Богом порядку, що дає можливість встановити певну стану ієрархію, він говорив: «Подібно до того, як людина від природи гола, а одяг є

результатом її власного винаходу, так і право природної власності дано не природою, а людським розумом». [13, с. 123-124].

Софістичне трактування приватної власності ґрунтувалося на тому, що, з однієї сторони, Тома Аквінський визначав її, як необхідну поступку людським слабкостям, адже те, що належить всім, фактично не належить нікому. Таким чином приватна власність, наперекір думці Августина Блаженного, забезпечує порядок у господарському житті та мирне співіснування людей, які більше працюють і менше сперечаються. У той же час, проголосивши єдиним власником усіх благ Бога, мислитель говорив, що кожній людині потрібно володіти і розпоряджатись своєю власністю так, ніби остання належить усім. У цьому виражається готовність поділитися з бідними і потребуєчими. Визначаючи власника як управителя майном, котре належить всім, Тома Аквінський був впевнений, що держава повинна гарантувати недоторканність приватної власності [13, с. 125].

Узагальнюючи міркування середньовічних мислителів стосовно власності, можна зробити висновок, що не звертаючи уваги на тотальне проникнення релігійних цінностей у всі сфери тогочасного суспільства, прагнення церкви побудувати життя на Богом даній землі, відповідно до заповітів та настанов Ісуса Христа, що не визнавали багатство, власність залишалася важливим соціальним інститутом. Прагнення віднайти й зберегти своє тут, на Землі, як і раніше, було тим, що турбувало людину.

У період пізнього середньовіччя, у XIV–XV столітті, актуальною стала думка про те, що завдяки своїй праці кожна людина може піднятися соціальною драбиною, що безпосередньо приведе до здобуття власності та багатства. Праця являє собою основу праведності й справедливості. Цікавим є те, що поняття природного починає набувати зовсім інший зміст, тобто замість старого значення, яке стверджувало канонічні норми, під природним розуміється те, що відповідає законам природи. Таким чином цілком зрозумілим для природи людини є жага до збагачення та збільшення власності, майна, грошей. На зміну

моральному засудженню жадібності, надмірності, невіри тощо приходить інтерес.

Відомий італійський мислитель Нікколо Макіавеллі (1469–1527 рр.) у своїх роботах обґрунтовує думку про те, що інтерес – це найбільш могутній стимул будь-яких людських дій. Існує велика кількість його проявів, але більш за все він характеризується прагненням людей зберегти своє майно, свою власність, а також прагненням до збагачення. Втрата власності та майна є більшим злом, аніж смерть батька. Тобто на першому місці стоїть задоволення власних інтересів, а вже потім турбота про справедливість, честь та гідність [14, с. 349].

Коли на зміну натурально-феодальній господарській системі прийшли ринково-підприємницькі економічні відносини, почала розвиватися внутрішня та зовнішня торгівля, зростав товарообіг. Саме в цей період відбувається зміна в якісних визначеннях власності, яка зумовлювалася зрушеннями у соціальній структурі населення, його диференціації за рівнем і умовами життя. В даний період суспільна думка починає відмовляється від релігійних догм і звертається до реальних проблем господарської практики [15, с. 137].

Нікколо Макіавеллі, котрий почав досліджувати внутрішньодержавні суперечності, однією з причин їх виникнення вважав нерівномірність розподілу власності між членами суспільства. А також визначав, що найефективнішим шляхом її подолання є створення прошарку багатого, заможного торгово-ремісничого населення, чие «володіння певною власністю буде утримувати його від якихось невірноважених дій і вчинків» [14, с. 315].

В свою чергу для французького філософа Жана Бодена (1530-1596), який вважав, що майнова рівність є руйнівною для держави і повністю заперечував можливість нового майнового прирівнювання громад, такий шлях був неприйнятним. Він вважав, що держава буде міцнішою за умови, якщо в країні зменшиться кількість бідних і дуже багатих. Таким чином, для Жана Бодена об'єднати людей у суспільстві здатні лише майнові відносини. Історично

склалося, що саме ці відносини і дотепер є найбільш традиційним об'єднувальним началом.

Підсумовуючи, можна зазначити, що даний період вносить у визначення власності такий момент, як право на задоволення природних потреб. Дана світоглядна установка змінювала напрямок думок людини, тобто перетворювала людину з сліпого послідовника встановлених догм або плотських бажань в розумного, діяльного індивіда, котрий прагне досягнення власності шляхом діяльності як одного із складових блага. В такій інтерпретації проблеми людина починає відчувати себе господарем власної долі та творцем власної історії.

2.2. ПРАВО ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОМУ ДИСКУРСІ НОВОГО ЧАСУ ТА ПРОСВІТНИЦТВА

З приходом Нового часу формується нова, «ділова» людина, котра у будь-якій ситуації повинна опиратися не на віру, а на знання. Приходить розуміння власності як необхідного механізму узгодження інтересів окремих індивідів і суспільства в цілому щодо задоволення існуючих потреб.

Видатний англійський філософ Джон Локк (1632–1704 рр.) вважав, що найважливішим засобом привласнення благ є їх поєднання з працею людини. До того ж, розкрив значення приватної власності як поєднання спільної та особистої власності, також, мислитель визначив та обґрунтував принципи непорушності останньої, пояснюючи це визнанням такого загальновідомого факту, як належність різноманітних благ тому, хто витратив на них свою працю, «законами розуму». За непорушність права приватної власності був також англійський філософ-матеріаліст Томас Гоббс (1588-1679 рр.), стверджував, що захист власності кожної людини є одним з головних завдань держави. Він вважав, що цей феномен як основа правопорядку, «необхідним засобом для світу» [34].

Для Девіда Юма, шотландського філософа-емпіриста (1711–1776 рр.), власність – більш об'ємне і більш значуще у житті людини поняття, ніж гроші.

Філософ переконував, що жодна інша форма власності, окрім приватної, не забезпечить людині такої свободи, такої великої кількості можливостей, такого великого простору і одночасно настільки очевидного об'єктивно-внутрішнього примусу для розвитку та прояву підприємництва, сміливості, прямої особистої відповідальності, ініціативи, енергії. Таким чином багатство у працях Девіда Юма визначається як сила, але другорядна [16, с. 245].

У працях відомого французького економіста і засновника школи фізіократів Франсуа Кене (1694–1774 рр.) яскравого вираження набула ідея «природного порядку», яка базується на економічній свободі права власності та недоторканності приватних інтересів. Вчений трактував природне право як «право людини на річ, придатну для використання», обмежуючи власність «дійсним володінням, здобутим працею, без порушення права володіння третіх осіб» [17, с. 239]. Ідея «природного права» будується у процесі теоретичних пошуків французьких вчених та мислителів. Вони вважають, що суперечності, які є в суспільстві, виникають через порушення «природного права», згідно з яким кожна людина є вільною і всі люди рівні. Однак у суспільстві виникає власність, яка безпосередньо призводить до виникнення майнової нерівності.

Соціальні суперечності, які виникають внаслідок створення певної кількості багатіїв і великої кількості бідняків, котрі позбавлені власності, видатний французький просвітитель та філософ Жан-Жак Руссо (1712–1778 рр.) вважає зумовленими не наявністю власності, а процесом її розподілу [18, с. 84]. Філософ закликав не допускати існування в суспільстві «ні багатих, ні бідних».

Видатний англійський економіст Джон-Стюарт Мілль (1806–1873 рр.) стверджував, що «власність не припускає нічого іншого, крім права кожної людини, чоловіка або жінки, на свої здібності» [19, с. 366]. Підкреслюючи трудову природу власності, Джон-Стюарт Мілль вбачав її сутність у визнанні за людиною «права на виключне розпорядження» продуктами власної праці, а також будь-якою іншою річчю, отриманою «за справедливою угодою, без застосування сили і обману, від людей, які створили цю річ» [19, с. 362]. Важливою метою розвитку суспільства він вважав покращення умов для

збільшення приватної власності з метою забезпечення кожному індивіду найповнішої участі в одержанні вигід.

Наперекір англійським мислителям, французькі економісти критично ставляться до власності. Соціалістом (точніше, представником його різновиду – анархізму), був П'єр Жозеф Прудон (1809–1865 рр.). Вчений засуджував власність як право, що суперечить природі і розуму, як засіб привласнення чужої праці та отримання нетрудових доходів. «Несправедливість та гноблення полягають не в тому, що людина захоплює знаряддя праці або земельну ділянку, – писав дослідник, – а в тому, що одна людина позбавляє всього цього інших людей. Приватна власність була найглибшою причиною суспільної нерівності і, відповідно, всіх революцій, за допомогою яких люди прагнули відновити рівність» [21, с. 34]. Мислитель визнавав дрібну власність, яка існує у «помірних і розумних розмірах», і заперечував велику приватну власність, закликаючи до її знищення з метою встановлення загальної рівності. Комунізм мислитель засуджував, називаючи його системою рабства. Економічні ідеї П'єра Жозефа Прудона справили значний вплив на розвиток економічної думки в другій половині XIX ст.

Увага до проблеми власності в епоху Просвітництва зумовлена прагненням втілити в життя гуманістичні проекти громадянського суспільства. Варіанти вирішення цих проектів реалізуються в концепціях видатних представників німецької класичної філософії Іммануїла Канта, Йоганна Готліба Фіхте, Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля.

Іммануїл Кант (1722–1804 рр.) у процесі розгляду проблеми володіння акцентує увагу на власності, котра є «зовнішнім предметом» її власника, який має на неї права. Власник, він же володар, може розпоряджатися своєю річчю, предметом відповідно до свого розсуду і бажання. Але Іммануїл Кант – гуманіст-просвітитель, тому для нього власністю є передусім тільки матеріальною річчю, а людина «може бути тільки своїм власним володарем, але не власником самої себе, не говорячи вже про те, щоб бути власником інших людей» [22, с. 340]. Людина у своїй особі відповідальна за людство в цілому.

Тому для І. Канта власність – засіб, але не мета, тому що метою є людина. Таким самим способом є і власність, завдяки якій відбувається взаємний обмін праці людей. Звідси випливає, що власність і багатство, оскільки вони здобуваються різними способами, є власне кажучи лише сумою зусиль праці, якою люди немовби розплачуються одне з одним. Однак вона представлена грошима, які перебувають в обігу. Власність в Іммануїла Канта еквівалентна насамперед затраченій праці, загальним засобом взаємного обміну якої виступають гроші.

Впевненість Іммануїла Канта в «людині не як засобі, а як меті суспільного розвитку» надихнула Йоганна Готліба Фіхте (1769–1814 рр.) на розробку теорії, відповідно до якої вища і загальна мета будь-якої вільної діяльності – можливість жити. Це положення нерозривно пов'язане з реалізацією права людини на працю, винагородою за яку є заробітна плата. З права на працю та на її результати він виводив право власності, котре розуміється як володіння матеріальними благами особистого користування. Але ці блага не можна використовувати для наживи і життя за рахунок праці інших людей. Заявляючи, що кожна доросла і розумна людина «повинна мати власність», філософ переносив турботу про власність кожного на державу, яка повинна захищати її, чим і забезпечувати добробут усіх членів суспільства. Філософ через наявність власності легалізує функціонування й існування майна як необхідну умову розвитку приватної власності [23, с. 240].

Для Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля (1770–1831 рр.) поняття власності пов'язане з цілим аспектом духовно-інтелектуального життя індивіда – права, свободи, релігії, держави, особистості тощо. Мислитель виводив поняття власності з особистості людини, її прагнення панувати над річчю шляхом вкладення в останню своєї волі. «Лише у власності особа виступає як розум», [24, с. 101] – зазначав мислитель. Найважливішою передумовою власності Георг Вільгельм Фрідріх Гегель вважав свободу. Філософ стверджував, що власністю можуть бути не тільки речі, а й знання, науки (як у Іммануїла Канта), таланти. Він робить висновок, що «у державах нового часу забезпечення

власності – це вісь, навколо якої обертається все законодавство і з якою так чи інакше співвідносяться здебільшого права громадян» [24, с. 119].

Особливий погляд на власність належить видатному німецькому філософу й економісту Карлу Марксу (1818–1883 рр.). Для нього власність виступає насамперед як приватна власність, боротьбі проти якої присвячена вся його творча діяльність. Він вважав, що «власність є розпорядженням чужою робочою силою». Маркс казав: «Ви приходите в жах від того, що ми хочемо знищити приватну власність. Але в вашому нинішньому суспільстві приватна власність знищена для дев'яти десятих його членів; вона існує саме завдяки тому, що не існує для дев'яти десятих. Ви дорікаєте нас в тому, що ми хочемо знищити власність, яка передбачає, в якості необхідної умови, відсутність власності у величезної більшості суспільства. Одним словом, ви дорікаєте нас в тому, що ми хочемо знищити вашу власність. Так, ми дійсно хочемо це зробити» [25]. Його праці виходять з того, що основою експлуатації людини є приватна власність на засоби виробництва взагалі. Стверджує, що там, де б не було приватної власності на засоби виробництва, не було б експлуатації людини людиною. Власність – причина, експлуатація – наслідок, - вважає він.

Майже одночасно, але зовсім у іншому напрямку розвивав свою концепцію власності представник «філософії життя» А. Шопенгауер (1788–1860 рр.), який під власністю розуміє засоби, які дають змогу задовольняти потреби. Таким чином, власність – це постійний життєвий атрибут. Звичайно, ні про яке її скасування не може бути мови. Ті, хто забезпечений власністю, знає, що вона є гарантією задоволення потреб і забезпечення соціального статусу. Володіння власністю передбачає не тільки діяльність, а й духовно-культурне усвідомлення її необхідності. Тому бідним, котрі не мають власності, не слід заповідати в спадщину грошовий капітал, який буде розтрачений, оскільки вони до нього не підготовлені [26, с. 497]. В людину необхідно вкласти розуміння її цінності та значимості, тобто виховати повагу до її життя і діяльності, отже, і до її власності, яка є результатом життя людини і в такому випадку – його сенсом. Тому головна турбота – забезпечення її збереження і

збільшення через капітал, який ні в якому разі не слід чіпати, а по можливості відкладати частку відсотків з нього на випадок застою для збереження добробуту.

Історичний огляд філософсько-правових концепцій був би неповний, якби ми лишили поза увагою внесок українських мислителів та їх оцінку приватної власності. Більшість з них застерігала від надмірної жадоби збагачення, що викликає чвари і розбрат: «Стали один одному казати «Се моє, а се моє теж, брате» [35], - це слова з чудового твору Стародавньої Русі. Автор твору пов'язував, хоч і не прямо, зростання приватної власності з руйнуванням Київської Русі, з виникнення суперечок та розбрату між колись дружними землями і людьми. Разом із тим видатні українські мислителі збагачували ідею приватної власності. Вони говорили про майно як про необхідність, яка потребує охорони і відстоювали думку її природної обмеженості: «Безглуздо твердити, що для людини природною є потреба володіння, скажімо, багатства, яке перевищує можливості помірному споживання», - стверджував Г. Сковорода [36, с. 285] Вже в проекті Конституції П. Орлика (1710 р.) декларується ідея «виправлення та підйому своїх природжених прав і вільностей», відновлення «усілякого природного права і рівності». Тарас Григорович Шевченко (1814-1861 рр.) відстоював свободу для саме трудящої людини. Нарешті, філософ і правознавець О. Кістяківський (1868-1920 рр.) наголошував на необхідності обмеження державної влади «невід'ємними, непорушними, недоторканими, невідчужуваними правами людини», найважливішим із яких називав право на гідне існування [32, с. 168]. Таким чином, вони сприймали духовні потреби людини за найголовніше, а про майно говорили як про необхідність.

2.3. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ОЦІНКА ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ У НОВІТНІЙ ЧАС

Сучасна теорія власності характеризується плюралізмом наукових підходів, альтернативних течій і шкіл, які конструктивно співпрацюють та

конкурують між собою, збагачуючи тим самим економічну, правову і філософську науку.

В літературі виокремлюються три основних філософсько-правових оцінки власності: 1) в умовах системи приватної власності власником виступає індивід, чиє слово у вирішенні питання про використання ресурсу суспільство визнає остаточним; 2) за системи державної (колективної) власності проблема вирішується шляхом введення соціальних правил, відповідно до яких доступ до рідкісних ресурсів встановлюється відповідно до «колективних» інтересів суспільства в цілому; 3) за системи суспільної (комунальної) власності доступ до того чи іншого ресурсу відкритий для всіх без винятків, а коли обсяг ресурсів є величиною обмеженою, регулятором виступає принцип «хто перший зайняв, той перший скористався». На думку західних авторів, ці три системи власності ніде не зустрічаються в чистому вигляді, на різних історичних проміжках часу, у всіх суспільствах вони фактично «перемішані» в різних співвідношеннях. Власність як економічна категорія розуміється ними як «складний пучок відносин, котрі суттєво розрізняються своїм характером і наслідками» [27, с. 154].

Об'єктивні процеси економічного зростання з середини ХХ ст. (науково-технічна революція, прискорення індустріального розвитку, загострення сировинної та екологічної проблем, виникнення нових форм власності та господарювання, потреба у підвищенні економічної зацікавленості й економічної відповідальності за використання власності) сприяли формуванню у 60–70-х роках ХХ ст. економічної теорії прав власності як самостійного розділу сучасної економічної думки. У працях представників неінституціоналізму Р. Коуза, А. Алчіана, Г. Демзетца, Д. Порта, Р. Познера, С. Пейовича, О. Вільямсона та ін. право власності трактується через два взаємопов'язані аспекти: 1) як санкціоновані поведінкові відносини, що виникають між людьми у зв'язку з існуванням благ та стосовно їх використання; 2) як набір, пучок часткових повноважень (комплекс часткових

правомочностей), сукупність яких формує «повне» право власності [28, с. 38-39].

Так, англійський юрист А. Оноре запропонував збільшити кількість вимірів права власності до 11, створивши наступний «пучок» прав власності: право володіння; право користування; право на безстроковість володіння об'єктом; право управління (право визначити, чи буде власник самостійно управляти об'єктом власності і забезпечувати його використання, чи право користування буде на певний час передано іншій фізичній або юридичній особі); право на безпеку (право на захист від пошкодження у навколишньому середовищі і від експропріації); право на передачу об'єкта в спадок або за заповітом; право на дохід (право на отримання доходу від використання об'єкта власності особисто власником або, наприклад, орендарем); право на капітальну вартість (право розпорядження об'єктом власності на свій розсуд, але в рамках чинного законодавства); право на повернення раніше переданих на певний строк окремих складових права власності, тобто після закінчення терміну договору (наприклад, з орендарем), або достроково у разі порушення його умов; заборона на використання об'єкта власності неналежним способом, що приносить шкоду іншим суб'єктам або навколишньому середовищу; відповідальність за наявність боргу (можливість відторгнення об'єкта власності на сплату боргу) [7, с. 96-97].

Сучасні дослідники звертають увагу на те, що «економісти зазвичай сприймають пучок прав як даність». Водночас, «коли на ринку укладається угода, обмінюються два пучки прав власності. Пучок прав, як правило, прикріплюється до визначеного фізичного блага чи послуги, але саме цінність прав визначає цінність товарів, що обмінюються»[30, с. 112]. Відтак робиться висновок, що товар є певною сукупністю не лише фізичних характеристик, а й певних прав та юридичних обмежень, які впливають на його цінність. Ширший набір повноважень підвищує корисність товару і навпаки.

У реальному господарському житті економічні й правові аспекти власності тісно переплітаються, оскільки економічні відносини власності

завжди виступають у конкретній правовій формі. Більше того, саме право, яке оформляє економічні відносини, перетворюється на їх об'єкт і розвивається як своєрідний економічний інститут. Це дає підстави для трактування власності як економіко-правової категорії та подолання на цій основі абсолютизації права приватної власності та певної обмеженості соціально-економічного підходу, який аналізує економічні інтереси у зв'язку з реальними можливостями привласнення, не пояснюючи, від чого вони залежать.

У сучасній економічній науці не склалося єдиної думки щодо трактування відносин власності. Все більш чітко вираженою стає тенденція до «розчленування» права власності на один і той самий об'єкт, котру можна охарактеризувати як загальну тенденцію розвитку процесів правового регулювання відносин власності. Конструкція розчленування власності, згідно з якою допускалось існування кількох титулів власності на одне і те саме майно, виявилась достатньо добре пристосованою для теоретичного і практичного розвитку. Внаслідок дедалі зростаючого обмеження правомочностей з часом все менше забезпечується повнота панування власника над річчю, а саме право власності з «триєдиного» права перетворюється на своєрідну «зв'язку», або «пучок», прав [31, с. 58].

ВИСНОВОК ДО 2-ГО РОЗДІЛУ

Дослідивши еволюцію філософських поглядів на право власності, особливо приватної, можна зробити певні висновки. Для початку потрібно сказати, що існує безліч думок, мислителі всіх часів доповнювали одне одного, але й бувало, що суперечили також, мали інше уявлення про існування приватної власності. Філософи розділились, хтось в існуванні права власності вбачав задоволення власних інтересів, бажань (Нікколо Макіавелі), а для когось це було несприйнятним, адже вважали, що істинне щастя нічого спільного з правом приватної власності не має, головним є духовність (Сенека). Хтось виступав з засудженням, вважаючи право приватної власності передумовою ворожнечі між людьми, бо вважали причиною майнової нерівності, говорячи,

що таким чином комусь достається більше, комусь менше(А.Блаженний), а для когось навпаки воно означало успіх в подальшому співіснуванні людей мир(Т.Аквінський). Ще засуджували, вважаючи, що таким чином люди користуються плодами чужої праці (Прудон) Ми спостерігаємо, що на початку розвитку права приватної власності люди відносились досить примітивно, що носило більш релігійних характер, а згодом, з настанням певних обставин, з відліком часу, до справ, пов'язаних з приватною власністю, почали відноситись розумно та зважено. Ми можемо розподілити власність - котра в нас є, щоб мати необхідні матеріальні блага для життя, та власність, завдяки якій ми можемо вдосконалюватись, розвиватись, адже приватна власність є найбільш прийнятна на сьогоднішній день і найбільш ефективна форма власності. До того ж приватна власність є наче компромісом між нашими бажаннями необмеженої свободи і визнанням права інших людей мати такі ж бажання і права.

Ми не можемо стверджувати, що право приватної власності це погано або добре, так як даний інститут можна характеризувати з багатьох сторін. Сучасне право приватної власності має неабияку довгу історію, воно значно відрізняється від того, яке існувало з його появою, його історичний розвиток сягає самих глибин розквіту людства, як цивілізованих народів. І сьогодні, на основі всіх попередніх дискурсів мислителів всіх часів, що розглядали дане питання, ми маємо уявлення про право приватної власності.

ВИСНОВКИ

Зрештою, на основі всієї роботи можемо зробити висновок, що власність – це відносини, які виникають між людьми з приводу привласнення чогонебудь, що характеризуються масовою взаємодією людей. У дійсності відносини власності є суспільними і регулюються правом, внаслідок чого вони стають правовими. Власник у процесі здійснення свого права власності вступає з особами, що його оточують, у певні правові відносини. Право приватної власності, в свою чергу, носить персоніфікований характер, коли власник стосовно своєї речі може робити що завгодно, задовольняючи свої потреби та бажання, при цьому не порушуючи права інших. абсолютним.

У суспільствах, де розвиток особистості є самоціллю, приватна власність розглядається як засіб розвитку особистості, її вдосконалення. Власність і особистість пов'язані ціннісними відносинами. Приватна власність основа ринкових відносин, сприяє існуванню та розвитку економіки.

В античності право власності вважалось природним, у тому числі, й право на володіння людиною. В Середньовічній Європі право володіти розглядалося як Божий дар, ґрунтувалося на рівності, вважаючи єдиним власником всіх благ Бога. Згодом стає актуальною думка про те, що завдяки своїй праці кожна людина може піднятися соціальною драбиною, що безпосередньо приведе до здобуття власності та багатства. Даний період вносить у визначення власності такий момент, як право на задоволення природних потреб, до цього питання почали відноситись більш зважено. З приходом Нового часу формується нова, «ділова» людина, котра у будь-якій ситуації повинна опиратися не на віру, а на знання. Отож власність визначається у всій сукупності позитивних і негативних характеристик.

Приватна власність сьогодні – історично зумовлена суспільна форма привласнення матеріальних, соціальних і духовних благ, яка визначає економічні й вольові, а отже і нормативно-правові відносини між людьми, соціальними групами та класами в процесі виробництва і суспільного співжиття. В сучасному світі ми можемо спостерігати, що між суспільною

власністю та приватною втрачається чітка межа, адже вже приватна власність підрозділяється на декілька підвидів (акціонерна, корпоративна тощо), в яких одним об'єктом володіють декілька осіб. Безумовно, право приватної власності край важливе та цінне, завдяки існуванню цього інституту може йти мова про ефективну економіку. І з розвитком процесів приватизації його значення зростатиме. Враховуючи економічні та історичні умови розвитку України, ця форма власності матиме найближчим часом вирішальне значення і зможе стати основою господарювання.

На сьогоднішня право приватної власності вважається одним з важливих прав людини, а саме – економічних, як таке, що дає можливість відчувати свободу та себе керівником своєї долі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України редакція від 30.09.2016[Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. - Ст. 41.
2. Емельянов В.П. Защита права собственности уголовным законодательством [Электронный ресурс]/ В. П. Емельянов. – Х. : Рубикон, 1996. - 126 с. - Режим доступа: <http://zakoni.com.ua/node/229> .
3. В Украине 4,5 млн безработных // Nevs online.ua : экономика и бизнес. [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://news.online.ua/293651> .
4. Цивільний кодекс України редакція від 06.01.2018 [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua> .
5. Семенов Ю.И. Философия истории М., // Ю.И. Семенов, 2003. С. 432.
6. Ткаченко Н.А. Проблема собственности в социальной философии [Электронный ресурс] // Философия и общество. - Выпуск № 1(34), 2004. - Режим доступа: <https://www.socionauki.ru/journal/articles/252928/> .
7. Павленко А.Ф. Основи економічних знань: баз. підручник для студентів вищих нееконімічних напрямів підготовки / за ред. А.Ф. Павленко, В.С. Савчука, Ю.К. Зайцева – Харків : Фоліо, 2014. – 762 с.
8. Селіванов В.М. Проблеми трансформації власності права в Україні // В.М. Селіванов – 1997. № 6. – С. 86-100.
9. Арістотель. Політика / Арістотель ; пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. — К. : Основи, 2000. — 239 с.
10. Осипов Ю.М. Достояние // Философия хозяйства. //Ю.М. Осипов – 2003. – №1(25). –240 с.
11. Сенека Л.А. Нравственные письма к Люцилию. Трагедии. // Л.А. Сенека – М., 1986. – 543 с.
12. Гусейнов А.А Філософія права П'ятикнижжя // А.А. Гусейнов, Е.Б. Рашковский. Збірник статей - М.: Видавництво «ЛУМ», 2012. - 576 с.
13. Августин Блаженный. Об истинной религии. Теологический трактат. – Минск, 1999. – 1600 с.

14. Маслов А.О. Інституціоналізм // Історія економічних учень : підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К. : Знання, 2004. – 1300 с. – С. 1067–1247. – (Класичний університетський підручник).
15. Макиавелли Н. Государь: Сочинения. // Н. Макиавелли - М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс; Харьков: Изд-во "Фолио", 2001. - 656 с.
16. Петруня Ю.Є. Історія економічних вчень : підручник / за ред. В.М. Тарасевича, Ю.Є. Петруні – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 352 с.
17. Юм Д. Исследования о человеческом познании / Д. Юм // Соч.: В 2 т. – М., 1966. – Т.2. – 928с.
18. Кенэ Ф. Избранные экономические произведения / Ф. Кенэ.– М.: «Соцэкгис», 1960. – 551 с.
19. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре. Трактаты / Пер. с фр. М.: «КАНОН-пресс», 1998. – 416 с.
20. Милль Дж.С. Основы политической экономии // Дж.С. Милль: В 3 т. – М., 1980. – Т.1. – 916 с.
21. Сисмонди С. Новые начала политической экономии, или о богатстве в его отношении к народонаселению. // С. Сисмонди – М., 1937. – Т. 2. – 489 с.
22. Прудон П.Ж. Что такое собственность?// П.Ж. Прудон, М.: Республика, 1998. 367 с.
23. Кант И. Основы метафизики нравственности; Критика практического разума; Метафизика нравов / Ред. Н.А. Никитина. – Спб.: «Наука», 1995. – 528с.
24. Козловский П. Общество и государство: неизбежный дуализм. // П. Козловский – М., 1998. – 368 с.
25. Гегель Г.В.Ф. Философия права. // Г.В.Ф. Пер. с нем.: Ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсесянц. – М.: «Мысль», 1990. – 524 с.
26. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии. // К. Маркс, Ф. Энгельс. – Лондон, 1848. – 30 с.
27. Шопенгауэр А. Афоризмы и истины: Сочинения. // А. Шопенгауэр – Харьков: Фолио, 2001. – 736 с.

28. Рубаник В.Е. Философские, экономические и юридические взгляды на собственность: сравнительный анализ и тенденции развития // *Философия хозяйствования*. // В.Е. Рубаник – 2005. – 1 (37). - С. 147-160
29. Мизес Л. Социализм. Этический и социологический анализ. // Л. Мизес – М., 1994. – 416 с.
30. Furuboth E., Pejovich S. Property Rights and Economic Theory! A Survey of Recent Literature // *Journal of Economic Literature*. – 1972. – 10 December – 1138 p.
31. Honore AM. Ownership // *Oxford essays in jurisprudence* /Ed./ by A.M. Guest. – Oxford, 1961. – 1128 p.
32. Капелюшников Р.И. Экономическая теория прав собственности. // Р.И. Капелюшников – М., 1990. – 90 с.
33. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. // О.Ф. Скакун — Харків: Консум, 2001. — 656 с.
34. «Історія політичних і правових посягань», під редакцією доктора юридичних наук, професора О.Е. Лейста, колектив авторів. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://bibliograph.com.ua/istoria-politicheskikh-i-pravovuyh-uchenyi-1/55.htm> <http://news.online.ua/293651>.
35. “Слово о полку Ігоревім», переклад Максима Рильського. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/S/SlovoPolkIgor/MRylskij.html>
36. Філософія Сковороди. – К.: Наукова думка, 1972. – 309 с.